

МИЛОШ МАТИЋ

Етнографски музеј у Београду

milos.matic@etnografskimuzej.rs

<https://orcid.org/0009-0002-2647-1698>

Нематеријално културно наслеђе у искушењима неолибералног тржишта

Дефинисање и, шире гледано, схватање појма нематеријалног културног наслеђа у Унесковој Конвенцији о очувању нематеријалног културног наслеђа у основи је постављено из позиција културе и засновано је на антрополошким и, уопштено, културолошким схватањима наслеђа. Такав приступ не инволвира директно економске аспекте нематеријалног културног наслеђа, па чак ни онда када се односи на његово очување. Изостављање економског аспекта је у културолошкој парадигми сасвим очекивано, али у свету доминантне тржишне економије, која обликује стилове живота у многим друштвима, чини се као занемаривање реалности. Очување многих елемената нематеријалног наслеђа у директној је корелацији с економским системом заједнице која је носилац неког нематеријалног културног наслеђа. Овде се проблематизују основни принципи очувања нематеријалног културног наслеђа у конкретним економским условима, односно фактори ризика очувања који долазе из економске сфере живота заједнице која је носилац културних пракси. Рад настоји да кроз економску перспективу разматра колизију тежње ка очувању културног наслеђа и потреба заједнице да опстане у датим економским и друштвеним околностима. Заснован је на конкретним истраживањима културе економског понашања и нематеријалног културног наслеђа, а основни приступ је економско-антрополошки.

Кључне речи: економија, нематеријално културно наслеђе, очување, неолиберализам, супстантивизам, фактори ризика, одрживост

Intangible Cultural Heritage and the Temptations of the Neoliberal Market

The definition and, more broadly, understanding of the notion of the intangible cultural heritage in the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage is fundamentally laid down from the positions of culture and is based on anthropological and, in general, cultural understandings of heritage. Such an approach does not directly involve the economic aspects of the intangible cultural heritage, even when it relates to its safeguarding. The suppression of the economic aspect is quite expected in the cultural paradigm, but in the world of the dominant market economy, which shapes lifestyles in many societies, it seems like a disregard for reality. The safeguarding of many elements of the intangible heritage is directly correlated with the economic system of the community that practice some intangible cultural heritage. Here, the basic principles of safeguarding the intangible cultural heritage in given economic conditions are problematized, i.e. safeguarding risk factors that come from the economic sphere of life of the community that is the bearer of cultural practices. The paper seeks to consider through an economic perspective the collision of striving towards the preservation of cultural heritage and the need of the community to survive in given economic and social circumstances. It is based on research into the culture of economic behaviour and intangible cultural heritage, and the basic approach is economic anthropological.

Keywords: economy, intangible cultural heritage, safeguarding, neoliberalism, substantivism, risk factors, sustainability

УВОД

Концепт нематеријалног културног наслеђа Унеско је коначно поставио својом Конвенцијом о очувању нематеријалног културног наслеђа (надаље Конвенција) из 2003. године (UNESCO 2003), мада тај концепт има осетно дужи ток генезе, ток који је обухватио више-деценијске светске друштвене, економске и, надамне, културне процесе (Aikawa-Faure 2009; Matić 2011; Ćuković 2019), па је самим тим у себе увукао и глобализацијске процесе. Конвенција као један од својих кључних циљева има управо подстицање културног диверзитета и човекове креативности, полазећи од тога да то доприноси очувању идентитета заједница или група (Kirshenblatt-Gimblett 2004, 54). Такав став Конвенције стоји наспрам ширег схватања културног наслеђа у Унеску, схватања које је у великој мери засновано на

универзалистичким и европоцентричним принципима (Silva 2015: 1–4) иако Унеско то никада не експлицира. Некомпатибилност јавних и декларисаних политика Унеска с једне стране, и препознатих реалних приступа култури који подривају јавну културну политику Унеска, с друге стране, проблематизована је у већем броју радова, али претежно из угла културних теорија или кроз теоријске приступе у културној антропологији (на пример: Eriksen 2001; Smith 2015; Milenković 2016; Ćuković 2019; Matić 2022a). Како је та проблематика на општем плану већ у великој мери анализирана, у овом раду усредсређујем се конкретно на економски аспект те некомпатибилности, а потом и на конкретна разматрања економског понашања у појединим културним праксама које су препознате као нематеријално културно наслеђе Србије.

ГЕНЕЗА ЕЛЕМЕНАТА НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА, ЕКОНОМИЈА И УНИВЕРЗАЛНЕ ВРЕДНОСТИ

Нематеријално културно наслеђе се формално, а често и од стране стручњака, везује за традицију и дуго трајање. Ричард Курин (Kurin 2004, 69) наводи да се Конвенција фокусира на скупове понашања (акција) које људи сматрају традицијом, и односи се према њима као значењским, а не чисто утилитарним понашањима. Он наводи да су стручњаци који су допринели настанку Конвенције претпостављали да је нематеријално културно наслеђе традиционална култура и да се тиме искључују нове културне творевине. У дефинисању појма нематеријалног културног наслеђа сама Конвенција у члану 2 два пута користи термин традиционално (оралне традиције и традиционални занати), али и пре тога у члану 1 наводи да се нематеријално културно наслеђе преноси с генерације на генерацију и да се у том преношењу непрекидно обнавља (UNESCO 2003). Следствено таквом приступу, многе државе су на Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства најпре уписале оне културне праксе у својим друштвима које су имале најдужу традицију, а то важи и за Србију.

Традиционалност као својство културних пракси подразумева њихову дуготрајност, односно подразумева да су настале у прошлости која је удаљена неколико генерација од садашњости, па све до неколико столећа у прошлости. Управо у тој дуготрајности проблематизује се економска некомпатибилност тих пракси са њиховом егзистенцијом у савременим економским условима. Разне културне праксе и културом дефинисана понашања која улазе у домен

нематеријалног културног наслеђа, настали су у друштвима која данас конвенционално означавамо као сељачка друштва, са свим специфичностима економије сељаштва (в. Mendras 1986; Wolf 1966; Chaunov 1966). То су друштва Европе, Азије и Латинске Америке, делимично и Африке, и она су у прошлости имала радикално другачију економију која подразумева продукцију добара зарад егзистенције, а не зарад профита.

Као кључно својство економије тих друштава узима се њена економска аутаркичност (самодовољност). То је економија која веома добро успоставља баланс уложеног и добијеног користећи расположиве природне и људске ресурсе, економија која успоставља еквилибријум могућности за производњу и потрошње условљене потребама (Chaunov 1966). Када се говори о потребама сељаштва, што је веома битно, то се не односи искључиво на храну, већ обухвата и друге потребе које су у вези с егзистенцијом, али обухвата и потребе из домена симболичког понашања. Еквилибријум производње и потрошње успоставља се унутар расположивих ресурса на нивоу једног домаћинства, што економију чини аутаркичном (Mendras 1986, 61–83). Ниво аутаркичности није никада потпун, али је увек такав да суштински искључује тржиште. Уколико неки ресурси недостају или су оскудни, то се надомешта у оквиру комплексних система размене добара (Matić 2009). Аутаркична економија је у суштини немонетарна и самим тим сељаштво није то које одређује вредност новца. Мендра (исто) наводи да је у економији сељаштва новац битан за трансакције с глобалним друштвом,¹ када новац има функцију вертикалног повезивања. Део вишкова се користи да би се изван сељачког друштва, на тржишту, добила добра које сељаштво не може само да створи (нпр. металне алатке, керамичко или метално посуђе итд.), међутим то не значи да је тржиште суштински прихваћено. То тржиште можемо да означимо као сведено, сегментирано и повремено, са једнократним трансакцијама, често засновано и на нагодбама или размени добара без употребе новца. Поједина сељачка друштва се постепено укључују у класичну тржишну економију још од средине 17. столећа, али већина тек од половине 19. столећа, а нека прихватају тржишну економију тек током 20. столећа (Sassatelli 2007, 14–16).

¹ Под глобалним друштвом овде се подразумева оно што Анри Мендра назива *société englobante* у смислу друштва које обједињује делове у целину. Појам глобалног друштва овде не треба у духу савремених политичких процеса мешати с појмом глобализације.

У Србији је деконструкција економске аутаркичности сељаштва била дуготрајан процес који почиње након Другог српског устанка, али је у почетку био веома спор. Конкретни подаци показују да је прве деценије 20. столећа 87% становништва још увек било пољопривредно, те да је највећи део тог становништва било сељаштво (Garić Petrović 2017, 34). У првој половини 19. столећа пољопривреда је била на ниском технолошком нивоу, а њен технолошки развој почиње с индустријализацијом Србије током друге половине 19. столећа када у употребу улази пољопривредна механизација, али се и оснивају пољопривредне школе, а потом и пољопривредне задруге на самом крају тог столећа (исто, 51–85). Индустријализација српске економије подразумевала је повећање урбаног становништва, консеквенцијално и рурални егзодус, као и развој тржишта хране које је требало да подмири сељаштво. Индустријализација је подразумевала и увођење нових знања и технологија у пољопривредну производњу и увођење нових пољопривредних сорти, а сељаштво по правилу радо прихвата иновације када уочи њихове предности (Mitrović 1998: 356–376; Mendras 1986: 229–246), пре свега када уочи да иновације доприносе лакшем успостављању еквилибријума производње и потрошње и када омогућавају да се уз мање уложеног рада добије већа искористивост ресурса и већи обим створених добара. Увођење нових знања и технологија омогућило је сељаштву да ствара већи обим вишкова које износи на тржиште. Већина вишкова је изношена на локалне тржнице, али су се појавили и гросисти, односно трговци на велико који су масовно откупљивали пољопривредне производе од сељаштва (Garić Petrović 2017, 120). Ондашње српско друштво је снажно било оријентисано ка централној и западној Европи, што је подразумевало појаву великог броја нових производа који су били инсигнија промена стилова живота, а те производе је сељаштво могло да набави само на тржишту.

Процес преласка из аутаркичне у тржишну економију је током друге половине 19. и прве половине 20. столећа претежно био спонтан и географски неравномеран. Суштинско и обухватно одвајање сељаштва од аутаркичности десило се током друге половине 20. столећа у идеологизованом социјалистичком државном поретку. Владајућа Комунистичка партија Југославије је у складу с марксистичком идеологијом да је само радничка класа способна да изведе револуцију, али и с намером да ради на развоју државе, приступила масовној индустријализацији. Она је изискивала обимну радну снагу која је регрутована у сељаштву и многи сељаци су у једном ком-

плексном процесу руралног егзодуса постали индустријски радници, премда су многи остали да живе на селу и да се баве пољопривредом (Kostić 1955; Simić 1973). Масовна урбанизација, која је пратила индустријализацију у социјализму, створила је велики број становника које је требало нахранити. Концепт агроиндустријских комбината се показао као недовољан и многи сељаци, нарочито у селима крај градова, почели су да производе храну коју су продавали на градским тржиштима (Lutovac 1962). Како би одговорили на захтеве тих тржишта, често су се специјализовали за поједине врсте производа (нпр. поврће) или за конкретне прехранбене производе. Ференчек (Ferenček 1977, 133) наглашава да многа сељачка домаћинства заправо напуштају руралне моделе репродукције добара и, с обзиром на то да сада поседују довољно ресурса, прихватају урбане моделе репродукције који подразумевају размену на тржишту. У том смислу, иако су имали извесну производњу и за сопствено домаћинство, они су заправо постали тржишно оријентисани сељаци који су се готово у потпуности одрекли аутаркичности и прихватили ризике тржишта.² Формални раскид са социјализмом и званично увођење слободног тржишта довело је до појаве аграрних предузетника на крају 20. столећа (Matić 2020). Сопствена етнографска истраживања показују да се делимично аутаркична сеоска домаћинства у Србији данас могу наћи само спорадично, и у локалним заједницама су често оличење сиромаштва и заосталости.

Битан фактор деконструкције аутаркичне економије током социјализма представља наметање културних образаца из урбаног друштва. Социјализам је селу донео обавезно школовање, инфраструктуру (путеве и електричну енергију), здравствене услуге, телекомуникације, забаву у домовима културе итд. (Mitrović 1998, 303–337). Све те „благодети социјализма“ заправо су наметале другачије стилове живота нудећи – или намећући кроз образовни систем који није био прилагођен сељаштву – другачију слику света, постављену од стране владајућег режима као пожељну, мада радикално другачију од слике света коју је сељаштво имало.

² Треба напоменути да је економија у социјалистичкој Југославији формално била планска економија којом се управљало из једног центра, али да је уједно била либерална, уважавала економски концепт понуде и потражње и да је преузимала моделе управљања из појединих капиталистичких друштва Западне Европе. Битно је то што је толерисала извесни ступањ слободе тржишта како би решила поједине дефиците роба и услуга јер се већ од педесетих година 20. столећа формира потрошачко друштво (в. нпр. Petranović 1988; Vučetić 2012).

Репрезентативна листа нематеријалног културног наслеђа човечанства закључно са 2023. годином садржи 611 елемената из свих пет домена нематеријалног наслеђа које обухвата Конвенција. Број елемената уписаних у националне регистре нематеријалног наслеђа појединачних држава свакако прелази неколико хиљада. Иако приликом површног прегледа листе свих уписаних елемената на Репрезентативну листу може да се закључи да има много оних културних пракси које немају додирних тачака са економијом – на пример религијски засноване обичајне праксе, разне оралне традиције, знања и вештине из домена народне уметности, знања и вештине у вези с природом, етно медицина, извођачке праксе итд. – детаљном анализом се уочава да већина уписаних елемената заправо обухвата разноврсне економске активности или понашања која су последица економских пракси или, шире гледано, рационалног располагања ресурсима, добрима, људским радом и слично, односно у структурној су вези с продукцијом добара. Када је реч о традиционалним занатима, сасвим је јасна економска суштина елемената нематеријалног наслеђа, али у многим другим случајевима економски карактер нематеријалног наслеђа није тако очигледан иако јесте њихово инхерентно својство.

У културној антропологији, чија су схватања културе у крајњој линији била основа за разумевање појма нематеријалног културног наслеђа (Milenković 2016, 15–34), још од педесетих година 20. столећа постоји изражено настојање да се објасни економско понашање људи. Један од веома делотворних експланаторних концепата економске антропологије који добро објашњава преткапиталистичку и ранокapиталистичку економију јесте *суицијанџивизам*. Тај појам се односи на обезбеђивање материјалних добара неопходних за задовољавање биолошких и социјалних потреба (Dalton 1961, 5–6) и претпоставља да је човекова економија подређена социјалним односима. Карл Полањи (Polanyi 1944, 46–47) поставља тезу да човек у некапиталистичким друштвима не тежи томе да сачува сопствене интересе у поседовању материјалних добара, већ да тежи очувању свог социјалног положаја, социјалних захтева и социјалног преимућства у односу на друге чланове заједнице. Човек своја материјална добра цени само уколико служе социјалним циљевима. Због тога се може рећи да су економско понашање и економисање заправо структурирани неекономским циљевима и мотивима. Економско понашање засновано је превасходно на регулисању социјалних односа и на културним вредностима, а не у толикој мери на егзистенцији и идеји о стицању

материјалних добара. Полазећи од таквог схватања економије, Полањи је створио концепт „уклопљености“. У том концепту економија не представља издвојену сферу, већ је уклопљена у разне институције друштва. У стању уклопљености економије, разне социјалне и културне облигације, норме и вредности играју важну улогу у стратегијама преживљавања људи. Џорџ Далтон (Dalton 1969, 72–73) наводи да је некапиталистичка економија дубоко прожета социјалном контролом производње и дистрибуције добара. Организација економије је таква да су расподела рада и земље (ресурса уопште), организација рада унутар производног процеса и располагање произведеном робом и услугама израз фундаменталних сродничких односа, „племенске“ афилијације или религијских или моралних дужности. Таква организација економије заправо не подразумева рационално доношење одлука,³ али не подразумева ни стање оскудице, тј. ограничења ресурса.

У стању друштва у којем економија није засебна сфера човековог деловања, већ је саставни део разних друштвених или културних институција и представља активности усмерене на одржавање егзистенције, креиране су у прошлости разне културне праксе за које можемо да поставимо питање како опстају у савременим друштвима која су у великој мери прихватила тржишну економију. Ово питање посебно је наглашено схватањем о универзалистичком приступу култури у Унеску.

Савремена глобална доктрина очувања културног наслеђа, како наводи Капила Силва (Silva 2015, 2), има европско порекло у идеолошком и историјском смислу. Та доктрина проистекла је из европских просветитељских идеја о очувању наслеђа. Основна претпоставка идеје о очувању културног наслеђа јесте то да одређене културне творевине широм света могу да се идентификују као нешто што има универзалан значај. Претпоставља се да је тај значај потпуно једнако вреднован од стране свих људи на свету, без обзира на њихове геополитичке разлике. Самим тим претпоставља се да разне културе света имају универзални систем вредности и заједнички духовни развој, што је веома блиско идејама класичног еволуционизма у ан-

³ Овде се мисли на одсуство рационалности из угла модерне економије која подразумева да одлучивање увек процењује однос уложеног и добијеног у смислу остваривања максималне користи уз коришћење што мање ресурса, и увек се усредсређује на тржишну профитабилност економског подухвата, при чему се појмови добити и профитабилности узимају превасходно у финансијском смислу.

тропологији 19. stoleћа. Претпоставка о универзалистичком културном наслеђу повезана је с развојем универзалног етоса на Западу. Силва (Silva 2015, 3) наводи и то да је савремена заинтересованост за глобалне идеале, који обухватају и културно наслеђе, заснована на Западном универзализму који је својевремено пропагиран кроз велике пројекте глобалне доминације, укључујући колонијализам, неоколонијализам и достигнућа у науци и технологији.

Схватање да постоји универзално вредновање значаја културних творевина заправо је дериват ширег универзалистичког процеса који је инхерентан процесу глобализације. Глобализација у крајњој линији представља комплексан процес наметања и структурног прихватања разних друштвених и културних институција и творевина међу народима света, а не пуку распрострањеност неких културних елемената на читавој планети или њеном већем делу. У расправи о антропологији глобализације чак и Марк Абелес (Abeles 2014) узима економију као структурну основу процеса глобализације, а доцније се испоставља да је глобализација вишестран процес интеграције народа света, односно „смањивања планете“.

Глобална слика светских култура је и у прошлости мењана. Овде пре свега мислим на велику флукуацију роба, људи и њихове културе у подручју Медитерана, као и на великом подручју које је захватао пут свиле повезујући Далеки исток са Медитераном. Ипак, та слика осетно је промењена с појавом империјализма и колонијализма, великог пројекта у којем поједине Западне империјалистичке силе насилно мењају друштва која су сматрала „дивљачким“ или „нецивилизованим“. То мењање је превасходно било узроковано економским искоришћавањем ресурса који су постојали на територији колонизованих, било да је реч о природним ресурсима или људима као радној снази. У постколонијалистичком периоду бивше империјалистичке силе, као и неке друге политичке и економске силе попут САД, настоје да, уместо поседовања држава насталих из бивших колонија, сада у патерналистичком духу поседују културу тих народа (Silva 2015, 4). Последица такве историје јесте једно снажно преобликовање, па неретко и уништавање многих култура у великом делу света, кроз наметање западних културних и друштвених вредности и институција. С обзиром на то да су колонијализам и постколонијализам дуго трајали, културне промене у општој слици света веома су велике, односно у таквој историји једног великог дела света, протоглобализацијској историји, створени су предуслови за већи обим интеракције међу друштвима, предуслови који су били плод-

но тло за савремену глобализацију. Западни етос наметнуо је најпре и саму идеју друштва благостања у првим таласима глобализације (Södersten 2004),⁴ кроз коју је, сада у економској парадигми, пласирао идеју да се вредновање значаја капитала, робе, услуга, новца, човековог рада итд., које је креирано у неолиберализму, намеће као универзално вредновање сваког успешног друштва у свету. Капитал, роба, услуге, новац, човеков рад, слободно тржиште итд. универзалне су вредности које треба да прожимају читаво друштво како би оно у дохватљивој будућности постигло стање благостања. Структурно прихватање таквих универзалних вредности значи прихватање неолиберализма као стања друштва, а прихватање неолиберализма значило би и прихватање стилова живота који су створени у западним друштвима и на њиховим културним вредностима (видети нпр. Eriksen 2007). То би, концептуално гледано, требало да буде завршетак традицијских елемената, који су најчешће и идентитетски елементи, у локалним друштвима и њиховим културама.

Неолиберална капиталистичка економија подразумева логику активности и процеса одлучивања као рационалног избора међу

⁴ Содерстен (Södersten 2004) наводи да се први талас глобализације јавља још у 19. столећу, конкретно између 1820. и 1914. године. Као лидера тог процеса означава Велику Британију, а следиле су је Француска и Немачка, које означава као „европско језгро“. Глобализација се ослањала на три стуба: слободна трговина робе и услуга, слободно кретање људи и слободан проток капитала. Тај период глобализације обележава снажан технолошки напредак, пре свега масовна употреба паре за покретање машина и превозних средстава, као и употреба телеграфа који је омогућио брзи пренос информација. У монетарном систему се јавља злато као стандард и вредности разних валута се одређују у односу на злато (и златну фунту) тако да су оне увек јасне и предвидиве. Важан аспект глобализације представља изједначавање фактора цена међу државама кроз процес међународне трговине и протока капитала. Ту је битна појава реалних зарада, односно зарада које радници реално добијају у новцу и које су реално мерило њиховог стандарда живота. Содерстен наводи да се у периоду након Великог рата свет никада није опоравио и вратио на претходно стање, а као кључне факторе узима велику економску депресију, те појаву комунизма и нацизма. Од 1950. године глобализација узима другу форму, а као битан фактор Содерстен (исто, 5) наводи појаву идеје о држави благостања, уз ограду да се тај појам донекле различито тумачио у Западној Европи и САД. За Европљане је држава благостања концептуализована као добро развијено друштвено уређење које обезбеђује школовање, здравствену заштиту и сигурност прихода за незапослене, слабе и старије грађане. У периоду након 1950. године јављају се брзо развијајуће државе попут Јапана, Малезије, Јужне Кореје итд., а у Европи велики економски развој бележе скандинавске државе. Синтија Ките (Kite 2004) ипак оставља могућност да глобализација потенцијално може да буде штетна за концепт државе благостања због тога што државе одустају од друштвених циљева зарад глобалне конкурентности.

алтернативним могућностима употребе ограничених ресурса. Теза о економском понашању у функцији егзистенције овде је превазиђена јер капиталистичка економија подразумева производњу добара с циљем стицања профита. Процес рационалног избора и рационалног економског одлучивања сада је својство појединца и нема везе са заједницом на онај начин као што доношење економских одлука има у традицијским заједницама или друштвима (Матић 2008). Уколико је економски аспект разних културних елемената контекстуализован у оквиру тржишне економије, поставља се питање да ли су ти елементи структурно промењени, те се самим тим поставља и логично питање да ли се и даље могу сматрати елементима нематеријалног културног наслеђа са својством традиционалности онако како то имплицира Конвенција? Осим тога, индивидуализација човековог економског понашања може да постави питање степена интегритета заједнице која је носилац неког елемента нематеријалног наслеђа, па самим тим доводи у питање одрживост таквог наслеђа. С друге стране, констатујемо опет да Репрезентативна листа нематеријалног културног наслеђа човечанства има 611 уписа за ових 16 година колико постоји, и наставља да се шири. Међу тим елементима много је оних који управо долазе из западних друштава. Објашњење овог феномена треба потражити у чињеници да не постоји ниједно друштво чија је економија апсолутно тржишна и отуђена.

У економској антропологији понуђен је један експанаторни концепт који би требало да реши питање економског међустања – када се не ради ни о потпуној уклопљености економских активности у друштвене и културне институције, нити се ради о чистом неолибералном капитализму који подразумева апсолутну тржишност економије појединаца и одвојеност економских активности од друштвених и културних процеса. Тај експанаторни концепт Марк Грановетер (Granovetter 1985) назива *неосујсћанџивизам*, и заснива се на тези да нема ниједног друштва данас у којем је економија апсолутно пресоцијализована или подсоцијализована. У случају пресоцијализоване економије, људи су превише осетљиви на ставове и мишљење других људи и стога се повинују диктату система норми и вредности, које прихватају кроз социјализацију тако да то повиновање не доживљавају као ограничење. Концепт подсоцијализованог економског понашања, хипотетички, не допушта утицај друштвених односа на производњу, дистрибуцију и потрошњу. Тај концепт економског понашања у крајњој линији човека не посматра као члана друштва с његовом дефинисаном културном припадношћу, већ га трети-

ра као индивидуу. Модерна неолиберална економија ипак увиђа да идеализовано тржиште у којем нема социјалне интеракције (нпр. кроз договоре, нагодбе, преговоре...), које у крајњој линији захтева апсолутну отуђеност, нигде реално не постоји. Економско понашање у разним друштвима света левитира између два екстрема: између потпуне уклопљености и потчињености култури и друштвеним односима с једне стране и потпуне отуђености и одвојености из друштвено-културног контекста с друге стране. То се можда најбоље уочава у домену предузетништва, али се у довољно јасној мери уочава и у корпоративној економији (Matić 2020).

Уочавајући последице глобализације које се могу окарактерисати као негативне за културу народа света, Унеско се постепено оградио од универзализма и почео је своју политику да гради на идеји културног релативизма и културног диверзитета (Ћукović 2019, 16). Унеско заправо не би ни могао да наглашава засебност култура и њихову разноврсност да је глобализација била апсолутно делотворна и да су сва друштва у потпуности прихватила универзалне западне вредности. Потпуно супротно, многа друштва су, у настојању да очувају свој национални и културни идентитет, почела да постављају баријере глобализацијским процесима и прихватала су западне вредности селективно или их реинтерпретирала и трансформисала сходно својим друштвеним и културним институцијама и вредностима. Временом су се јавили и антиглобализацијски покрети, а унутар друштава Западне Европе такође постоје јаки идентитетски захтеви. На нивоу појединачних мањих заједница, унутар већих друштава, идентитетски елементи културе понекад су веома изражени, и они одржавају традицијске друштвене и културне вредности. Те вредности, међутим, неретко се интегришу у глобалне вредности неолиберализма како би идентитетски културни елементи били учињени профитабилним, а ипак очуваним. Такав процес интеграције културних вредности не срећемо само у западним друштвима, већ и у незападним друштвима која су прихватила неолиберализам, попут Јапана, Јужне Кореје, Кине, Турске, неких латиноамеричких држава итд.

УНЕСКО И ЕКОНОМИЈА НЕМАТЕРИЈАЛНОГ НАСЛЕЂА

Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа сама по себи нема експлицитно изграђен однос према неолибералном капитализму, али већ у преамбули се позива на одрживи развој и указује на неповољне последице глобализације (UNESCO 2003). Конвенција

у члану 2, где се дефинише шта је нематеријално културно наслеђе, јасно ставља до знања да ће се у обзир узимати само они елементи нематеријалног наслеђа који доприносе одрживом развоју, чиме се уводи појам селективности, о чему сам расправљао на другом месту (Matić 2022a; Matić 2022b), а овде је реч о економској селективности. Унеско Конвенцијом не искључује економске активности у вези с нематеријалним наслеђем и у Оперативним смерницама се каже да комерцијалне активности, које произилазе из практиковања елемената нематеријалног наслеђа, могу да подигну свест о значају таквог наслеђа и остваре приходе за његове носиоце, те да допринесу њиховој кохезији. С друге стране, економске активности не би требало да угрожавају одрживост елемената нематеријалног културног наслеђа и да треба обезбедити да заједнице носиоци буду примарни корисници тих економских активности (UNESCO 2022, 67).

Посебна пажња мора се усмерити на то да економске активности не смеју да утичу негативно на одрживост нематеријалног наслеђа, посебно кад је реч о оном наслеђу које се манифестује у ритуалима, друштвеним праксама или знањима о природи и свемиру. Унеско указује и на избегавање финансијских злоупотреба и на неопходност туристичког искоришћавања на одржив начин, те на потребу за успостављањем баланса између интереса комерцијалне стране, јавног управљања и носилаца културних пракси. Неопходно је обезбедити да комерцијална употреба не измени значење и сврху нематеријалног наслеђа заједнице (UNESCO 2022, 67).

Намера Унеска је била да евидентирањем, документовањем и утврђивањем нематеријално културно наслеђе многих заједница постане не само видљиво већ и глобално препознатљиво, и та намера сама по себи није спорна, посебно кад је реч о културама демографски малих друштава и заједница. И док разна друштва и заједнице настоје да очувањем нематеријалног наслеђа очувају сопствени идентитет, проблем настаје управо у неолибералној парадигми, где су видљивост и препознатљивост међу најбитнијим одликама робе на тржишту. Друкчије речено, популарност појединих елемената нематеријалног културног наслеђа претворила их је у условима тржишне економије у робу која може да има добру цену на тржишту и да донесе велики профит. Ми данас живимо у време када се многе људске творевине комодификују и постају средство за стицање профита (в. Kopytoff 1986; Matić 2022b, 23).

Како нематеријално културно наслеђе сходно Конвенцији припада заједницама као носиоцима, немогуће је постићи, а Конвенција

то и не дозвољава, да оно буде петрификовано попут других видова културног наслеђа, као ни да буде рационално и на одржив начин комерцијализовано. Нематеријално културно наслеђе живи независно од институција наслеђа, самим тим и независно од стручњака, и у неолибералном капитализму лако може кроз комодификацију да стекне својство робе у неразвијеним друштвима као и у оним развијеним. Ово је велика тема о којој је већ расправљано (в. Kirshenblatt-Gimblett 2004; Pietrobruno 2009; Lixinski 2013), а неспорно је да поједини елементи нематеријалног културног наслеђа у заједницама широм света бивају комодификовани управо онда када добију значај постављањем на националне листе, а посебно уколико доспеју на Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства. Таквим уписом, односно јавним препознавањем, културни елементи добијају додатну вредност која може економски да се искоришћава на тржишту, најчешће у оквирима туристичке индустрије. Борба за формално верификовање неке културне праксе као нематеријалног културног наслеђа, било да је реч о националном нивоу или, још више, на нивоу Репрезентативне листе, може заправо да значи борбу за тржиште кроз комодификацију те културне праксе или појединих њених делова. Ово је посебно присутно код оних културних пракси код којих постоји конкретан „производ“, као што је то код традицијских заната, али и пракси понашања које могу да се туристификују због своје атрактивности, као што су неки карневали или јавни обредни ритуали.

Шина Пјетробруно (Pietrobruno 2009, 230) сматра да су традиционалне форме културе суштински различите од комерцијалних форми културе које су често на тржишту и промовишу се кроз разне медије. Валдимар Хафштајн (Hafstein 2009) сматра да комодификација културе, најчешће кроз њену фолклоризацију и туристификацију, често представља процес који саботира традицијске елементе тако што их мења и чак квари оригиналне изразе те културе. То је посебно изражено, по његовом виђењу, у фолклорним културним изразима. Традиционалне културне праксе се комодификују да би их тржишно конзумирале неке друге групе људи изван оних заједница које су у једном спонтаном процесу створиле те културне праксе и које им изворно, аутентично и сходно Конвенцији припадају. Лисински (Lixinski 2013, 142) исправно примећује да култура може да се промишља као део развојних политика, дакле као нешто што је у исто време и роба и средство развоја друштва. Унеско инсистира на овом другом. Тржишна економија стога не мора нужно да буде непријатељ

културног наслеђа, само је битно како је концептуализовано економисање културног наслеђа. С друге стране, овде могу да приметим да се у Рутлецовом *Приручнику за нематеријално културно наслеђе* (Stefano & Davis 2017) економски аспект нематеријалног културног наслеђа посматра споља, односно из позиција неолибералног капитализма и администрирања наслеђа, и јавља се готово искључиво у контексту економског развоја, економске политике, тржишта, економске употребе нематеријалног наслеђа (превасходно у туризму), профита итд. Не расправља се о економској суштини самих елемената нематеријалног наслеђа.⁵ Стога се поставља питање како спровести стратегије очувања елемената нематеријалног наслеђа или стратегије одрживог економског развоја уколико се не разуме економски карактер елемената нематеријалног наслеђа?

ЕКОНОМИЈА И ФАКТОРИ РИЗИКА ОЧУВАЊА НЕМАТЕРИЈАЛНОГ НАСЛЕЂА СРБИЈЕ

На неким примерима нематеријалног културног наслеђа Србије можемо да видимо позитивне и негативне аспекте економског понашања у вези с тим видом наслеђа. Сви ти аспекти често се поједностављено посматрају као практична страна културних пракси, подразумевајући уклопљеност економског понашања у шире културне процесе. Ту се заправо често ради о факторима ризика очувања појединачних елемената нематеријалног наслеђа у условима неолибералног капитализма. Ипак, економија елемената нематеријалног наслеђа по правилу се ставља у други план, а радије се говори о идентитету. Економско понашање унутар елемената нематеријалног наслеђа може да има значајне културне конотације које не смеју да буду занемарене или погрешно интерпретиране у стратегијама очувања нематеријалног наслеђа Србије.

Већ код првог елемента нематеријалног наслеђа Србије, који је уписан најпре у Национални регистар, а потом и на Репрезентативну листу, дакле код породичне славе, уочавамо суптилност значаја економског понашања. Раније сам већ расправљао о економском понашању у оквиру процеса прослављања породичног свеца заштитника (Матић 2015), а савремена истраживања ове културне праксе спроведена за потребе овог рада показују да је обредно-религијски аспект, иако и даље донекле потиснут, у суштини остао ин-

---

⁵ Изузетак можда представља расправа Марибел Алварез (Alvarez 2017) о традицијској исхрани дуж америчко-мексичке границе.

тактан. Прослављање породичног свеца заштитника јесте интимни религијски чин породице, на који се потом надовезују друштвени и економски аспект. Значај и значење религијског аспекта породичне славе нису умањени иако у форми прослављања изгледају као да су у другом плану у односу на гозбени део ритуала. У традиционалној култури гозбени део породичне славе био је прилика за успостављање или потврђивање односа сарадње међу људима, укључујући и сарадњу у контексту аутаркичне економије. У савременом друштву односи сарадње пренети су у домен тржишне економије, али функционисање славске гозбе није структурно промењено чак и када је реч о чисто економским понашањима (Matić 2020, 220–252). Потпуно је другачија ситуација с покушајима комерцијализације породичне славе као туристичке атракције, најчешће у оквиру сеоског туризма (Matić 2022b, 25).⁶ Ту се породична слава у процесу комодификације редукује превасходно на славску гозбу. Чак иако се репродукује читав традицијски сценарио породичне славе, остаје чињеница да породица која изводи тај сценарио то не ради из религијских побуда и с веровањем у свеца заштитника у том тренутку, а и не ради на дан свог свеца – дакле не ради у свето време и тиме је одстрањена религијска суштина ритуала – већ да то ради да би свој породични ритуал претворила у перформанс који тржишно пласира као комерцијални производ. Читав славски ритуал се у великој мери своди на гозбени део јер се на тај начин комерцијализују и сопствени прехрамбени производи. Из угла очувања нематеријалног културног наслеђа породична слава као туристички производ представљала би потпуну комерцијализацију која је лишавала својства наслеђа и функционисања као једног од кључних елемената културног идентитета, а то је управо оно што као неповољност уочава Хафштајн (Hafstein 2009, 106). Идеја о туристификацији породичне славе јавља се повремено у медијима од када је она уписана на Репрезентативну листу, али се може рећи да такав вид комерцијализације још увек није заживео на тржишту да би славу претворио у туристички производ.

У неким случајевима комерцијализација у модерној економској парадигми директно доприноси очувању елемента нематеријалног наслеђа. Тако је, на пример, с опанчарским занатом. Опанци се не

⁶ Комодификација нематеријалног културног наслеђа као туристичког производа у руралном туризму не само да је уобичајена глобална појава већ се неретко на то гледа благонаклоно (в. Starčević, Vojinović & Glavaš 2022/2022).

носе као уобичајени део одеће већ деценијама уназад и број опанчара је осетно смањен, али занат није нестао. Из разговора с неким од опанчара, уочава се да и даље постоји тржиште за опанчарске производе и они се продају члановима културноуметничких друштава за фолклорна извођења народних игара, али се продају и као сувенир или као објектификација носталгије (превасходно за наше људе у дијаспори). Премда постоје проблеми у набавци сировина, сама знања и вештине опанчарског заната се одржавају било да се тим занатом појединци баве професионално или као делатношћу за допунске приходе.

У случају клесарског заната из Беле Воде код Крушевца, међутим, повећање тржишне потражње угрожава његову одрживост. Реч је о једној веома старој вештини обраде белог пешчара. Клесарски занат је временом добио одлике занатске уметности јер су се клесари постепено удаљили од израде градивних елемената за куће и друге зграде (плоче, прагови, довраци, потпрозорници итд.) и почели су да раде декоративне елементе за сакралне објекте, пре свега у стилу камене пластике црква моравске школе (в. Katanić 1988). Клесари из Беле Воде данас имају веома развијено тржиште и нису материјално угрожени. Превасходно раде декоративне камене елементе за цркве (фасадна декоративна пластика и камени иконостаси), али и за профане објекте. Осим тога израђују и чесме и надгробне споменике у стилу модерне интерпретације традицијских споменика од пешчара. Клесари наводе да раде по наруџбини и да су задовољни јер имају довољно посла тако да неки од њих чак запошљавају по једног или два радника. Својствено им је то да су модернизовали свој рад и сада декоративне елементе раде по орнаментима који се штампају са рачунара, мада су то и даље традицијски орнаменти. И рад на обради камена је у великој мери модернизован и сада се користе разни електрични и пнеуматски алати. Декоративна форма опстаје, али се може рећи да сâм занат постепено нестаје јер, због употребе модерних технологија за обраду камена, нестаје вештина његовог клесања. Иако је овде реч о занатлијама код којих се занат преноси генерацијама унутар породице, који знају све вештине клесања камена и који наглашавају да поједини декоративни елементи морају да буду урађени традиционалним техникама, висок степен техничке модернизације овог заната већ наговештава питање његовог опстанка као елемента уписаног у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије. Друкчије речено, клесарски занат се због високог нивоа комерцијализације редукује на

своју појавну форму и може се рећи да се клесари из Беле Воде данас најмање баве вештином клесања камена, те да та вештина полако нестаје.

Искушењима неолибералног тржишта погођено је и злакуско лончарство, елемент нематеријалног наслеђа Србије који је уписан и на Унескову Репрезентативну листу. Злакуски лончари имају, како наводи Биљана Ђорђевић (Ђорђевић 2021, 123–129), најпре велики проблем с обезбеђивањем сировина из околних мајдана који су сада у приватном власништву, као и с обезбеђивањем квалитетног дрвета за печење керамичког посуђа на традиционалан начин. Када је повећана присутност злакуске лончарије у јавним друштвеним наративима, у култури исхране Србије још у време националистичких парадигми, а посебно након уписа у Национални регистар нематеријалног наслеђа, и када је на тржишту повећана потражња, појавили су се производи који представљају имитацију аутентичних производа. Реч је о керамичким производима рађеним на електричном витлу или помоћу калупа, а такви производи немају она својства која има аутентична керамика рађена на ручном колу. Поврх тога, појављују се и производи који се пласирају као злакуска лончарија иако по форми и карактеристикама то никако не могу бити јер не спадају у традиционални репертоар злакуских производа. Ако се данас прође магистралним путем поред Злакусе, на више места се наилази на продају керамичких производа који су глеђосани и који, стога, никако не могу да буду третирани као злакуска лончарија. Ти производи су заправо директан одговор на тржишне услове и они који их продају немају свест о томе да нарушавају аутентичност овог важног елемента нематеријалног наслеђа.

Наведени су парадигматски примери који показују како се културно наслеђе, које је настало у даљој прошлости и у радикално другачијим економским условима, суштински суочава са принципима модерне тржишне економије. Битан фактор у том суочавању прошлости са садашњошћу јесте процес трансформације читавог друштва кроз процес економске и друштвене транзиције од последње деценије 20. столећа која је притом била снажно контекстуализована национализмом. Оно што данас имамо у српском друштву као културно наслеђе конгломерат је настао деловањем многих регресивних друштвених и економских диспозиција, а неке од њих нису везане само за последње, транзиционе деценије, већ много дуже делују структурирајуће на однос према сопственом културном наслеђу (Матић 2021).

ЗАКЉУЧАК

Иако се процес глобализације везује превасходно за неолиберализацију економије света, Абелес ипак јасно показује да је ту реч о једном много ширем и дубљем културолошком процесу (Abeles 2014), што је на крају и довело до тога да Унеско реагује управо на пољу очувања културног наслеђа света, и специфично на пољу нематеријалног културног наслеђа које је у глобализацијским процесима посебно рањиво (Silva 2015). Ефекти промена које глобализација генерише у домену културе, као и опирање тим променама, управо показују да су многи економски процеси у разним друштвима и даље пресоцијализовани, односно да су култура и економија у изразито тесној корелацији. Истраживање културе предузетништва, које је обухватило и случајеве из других друштава сем Србије, показује управо то да у економским подухватима који имају карактер тржишности, попут организовања таксиста у Каракасу или ресторана у Каиру (Matić 2020, 107–108, 114), културолошки фактори играју значајну улогу, односно с правом се може тврдити да је култура примарни структурирајући хабитус многих економских подухвата.

У досадашњим разматрањима економије културног наслеђа, код аутора се препознају два гледишта на проблем потенцијалног или реалног утицаја модерне неолибералне економије на нематеријално наслеђе. Најпре, то је својеврсна хронолошка дисонанца која се односи на услове генезе многих елемената нематеријалног културног наслеђа и савременог начина живота који је снажно обележен тржишном економијом. Затим, то је комодификација културног наслеђа у тржишној економији, односно, како Ликсински примећује (Lixinski 2015, 151), културно наслеђе се претвара у сувенир који се продаје као нешто што привлачи туристе. Стога постоји велики потенцијал опасности да нематеријално културно наслеђе у условима неолибералне економије изгуби свој смисао и значење у заједницама које су га креирале и практикују га као део своје свакодневице.

Упис од чак 611 елемената нематеријалног наслеђа на Репрезентативну листу – елемената који стога јасно показују своју дуготрајност кроз промене економских система друштава у којима постоје – свакако показује да новац као носилац неолибералне економије није структурно променио велики део културног наслеђа, чак и када игра одређену улогу у одрживости или одрживом искоришћавању зарад профита. У једној од најзначајнијих студија за економску антропологију, *Велика трансформација*, у којој у историјској и просторној перс-

пективи расправља о трансформацији друштава и њихових економија, Карл Полањи (Polanyi 1944, 45–58) разликује принцип стварања добара за употребу од принципа стварања добара за добит (профит). Први принцип је дуго преовлађивао у економском понашању људи и друштава у којима су живели, док је други принцип карактеристика модерних друштава и почиње с индустријализацијом. Трансформација друштва из једног принципа економске егзистенције у други не мора нужно да значи суштинску трансформацију културе, односно многи елементи културног наслеђа могу да опстану структурно непромењени и поред промена у форми. С друге стране, оно што може током времена суштински да промени разне културне елементе јесте раслојавање тих елемената у условима неолиберализма. Раслојавање културних пракси издвајањем њиховог економског аспекта, значило би њихову структурну промену, а самим тим и промену културног значења, односно потенцијално усвајање другачијих културних значења. Процес структурних промена културних пракси, па и читавих култура, није необична појава, али је свакако у супротности са садашњим административним крутостима Конвенције. Намера Конвенције је очување културног наслеђа онаквим какво оно у суштини јесте, али је питање да ли су инструменти Конвенције, као и активности које из ње произилазе, довољни да зауставе многе суштинске промене култура.

Комодификација елемената нематеријалног културног наслеђа носи са собом ризик онога што је кључна опасност неолибералне економије и што може да разори те елементе културног наслеђа. Наиме, процес раслојавања културних пракси дериват је процеса суштинске индивидуализације у модерној економији. Модерна неолиберална економија има индивидуалистички приступ економском понашању: појединци су ти који теже максималном увећању корисности правећи рационалан избор међу алтернативним средствима и начинима (Matić 2008). Свакој посебној економској активности, дакле, увек претходи калкулативна промишљеност и сматра се да појединци поседују способност да спроведу одговарајући економски прорачун (Burling 1962). У неосупстантивистичком дискурсу схватамо онда да друштва постепено постају подсоцијализована утолико уколико су богатија, јер су појединци ти који својим економисањем стичу добра и доприносе сопственом богатству. Рекао бих да је такав принцип у супротности са базичном идејом Конвенције да су носиоци елемената нематеријалног културног наслеђа заједнице и групе управо у свом заједништву. Атомизација друштва зарад остваривања еко-

номских циљева и повећања богатства јесте оно што може да разори напоре очувања нематеријалног културног наслеђа, пре него сама комерцијална употреба тог наслеђа. Савремени неолиберализам ствара неког новог *homo economicus*-а (Matić 2009, 27–35), човека који је економија и који је у непрекидној тежњи са стицањем добара „испражњен“ од симболичких вредности и „ослобођен“ од симболичких понашања.

Литература

- Abeles, Mark. 2014. *Antropologija globalizacije*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Aikawa-Faure, Noriko. 2009. "From the Proclamation of Masterpieces to the Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage". In *Intangible Heritage*, eds. Smith, Laurajane & Natsuko Akagawa, 13–44. London and New York: Routledge.
- Alvarez, Maribel L. 2017. "Stretching the Dough – Economic resiliency and the kinesthetics of food heritage across the US–Mexico border". In *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage*, eds. Michelle L. Stefano & Peter Davis, 268–281. London and New York: Routledge.
- Burling, Robbins. 1962. "Maximization Theories and the Study of Economic Anthropology". *American Anthropologist* 64: 802–821.
- Ćuković, Jelena. 2019. *Nematerijalno kulturno nasleđe iz antropološke perspektive: reprezentativnost, selektivnost i instrumentalizacija*. Beograd: Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju – Dosije studio.
- Chayanov, Alexander V. 1966. *The Theory of Peasant Economy*. Homewood: Irwin.
- Dalton, George. 1969. "Theoretical Issues in Economic Anthropology". *Current Anthropology* 10(1): 63–102.
- Đorđević, Biljana. 2021. *Zlakuško lončarstvo*. Beograd: Etnografski muzej u Beogradu.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2001. "Between Universalism and Relativism: A Critique of the UNESCO concept of culture". In *Culture and right*, eds. Jane K. Cowan, Marie Bénédicte Dembour & Richard A. Wilson, 127–148. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2007. *Globalization*. Oxford, New York: Berg.
- Ferenčak, Miodrag. 1977. „Ekstenzivna i intenzivna urbanizacija“. *Kultura* 39: 128–146.
- Garić Petrović, Gordana. 2017. *Zemljoradnja u Srbiji (1878–1912)*. Beograd: Srpski genealoško centar – Istorijski institut.

- Granovetter, Mark. 1985. "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness". *American Journal of Sociology* 91(3): 481–510.
- Hafstein, Valdimar. 2009. "Intangible Heritage as a List: From Masterpieces to Representation". In *Intangible Heritage*, eds. Laurajane Smith & Natsuko Akagawa, 93–111. London: Routledge.
- Katanić, Nadežda. 1988. *Dekoratívna kamena plastika moravske škole*. Beograd: Prosveta – Republički zavod za zaštitu spomenika kulture.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 2004. "Intangible Heritage as Metacultural Production". *Museum International* 56(1-2): 52–65.
- Kite, Cynthia. 2004. "The Stability of the Globalized Welfare State." In *Globalization and the Welfare State*, ed. Bo Södersten, 213–238. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Kopytoff, Igor. 1986. "The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process." In *The Social Life of Things*, ed. Arjun Appadurai, 64–94. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kostić, Cvetko. 1955. *Seljaci industrijski radnici*. Beograd: Rad.
- Kurin, Richard. 2004. "Intangible Cultural Heritage in the 2003 UNESCO Convention." *Museum International* 56 (1-2): 66–77.
- Lixinski, Lucas. 2013. "Luci e Ombre: The Bright and Dark Sides of International Heritage Law." *Italian Yearbook of International Law* 22: 133–153.
- Lutovac, Milisav. 1962. „Prigradska poljoprivreda Beograda.“ *Zbornik radova Geografskog instituta* 18: 155–172.
- Matić, Miloš. 2008. „Supstantivizam i formalizam u ekonomskoj antropologiji.“ *Etnološke sveske* 12: 137–150.
- Matić, Miloš. 2009. *Razmena dobara u seljačkom društvu Srbije*. Beograd: Etnografski muzej.
- Matić, Miloš. 2011. „Konceptualizacija kulture u heritološkoj paradigmi.“ *Antropologija* 11 (1): 117–142.
- Matić, Miloš. 2015. „Ekonomija porodične slave.“ *Glasnik Etnografskog muzeja* 79: 119–140.
- Matić, Miloš. 2020. *Preduzetništvo i kultura*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu – Dosije studio.
- Matić, Miloš. 2021. *Velika etnografija naroda: 120 godina istraživanja kulture u Etnografskom muzeju*. Beograd: Etnografski muzej.
- Matić, Miloš. 2022a. „Problem identiteta zajednica u domenu nematerijalnog kulturnog nasleđa.“ U *Savremena srpska folkloristika XI*, prir. Smiljana Đorđević Belić, Danka Lajić Mihajlović & Biljana Sikimić, 33–48. Beograd – Loznica – Tršić: Udruženje folklorista Srbije – Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“ – Centar za kulturu „Vuk Karadžić“ – Naučno-obrazovno kulturni centar „Vuk Karadžić“.

- Matić, Miloš. 2022b. „Smanjivanje kulture: redukcionizam kao faktor odnosa prema nematerijalnom kulturnom nasleđu.“ U *Nasleđe i identitet(i)*, prir. Jelenka Pandurević, 15–30. Banja Luka: Filološki fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Mendras, Henri. 1986. *Seljačka društva*. Zagreb: Globus.
- Milenković, Miloš. 2016. *Povratak nasleđu*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu – Dosije studio.
- Mitrović, Milovan. 1998. *Sociologija sela*. Beograd: Sociološko društvo Srbije.
- Petranović, Branko. 1988. *Istorija Jugoslavije 1919–1988: Socijalistička Jugoslavija 1945–1988*. Beograd: Nolit.
- Pietrobruno, Sheenagh. 2009. “Cultural Research and Intangible Heritage.” *Culture Unbound* 1(1): 227–247.
- Polanyi, Karl. 1944. *The Great Transformation*. New York: Rinehart.
- Redfield, Robert. 1969. *Peasant Society and Culture*. Chicago: The University of Chicago press.
- Sassatelli, Roberta. 2007. *Consumer culture*. London: Sage publications.
- Silva, Kapila D. 2015. “Paradigm Shifts in Global Heritage Discourse.” *Space and Communication* 1 (1): 1–15.
- Simić, Andrei. 1973. *The Peasant Urbanites: A Study of Rural-Urban Mobility in Serbia*. New York: Seminar Press.
- Smith, Laurajane. 2015. “Intangible Heritage: A challenge to the authorised heritage discourse?” *Revista d’Etnologia de Catalunya* 40: 133–142.
- Södersten, Bo. 2004. “Introduction: Globalization and the Welfare State”. In *Globalization and the Welfare State*, Bo Södersten (ed.), 1–23. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Starčević, Krešimir, Željko Vojinović & Jerko Glavaš. 2022. “Intangible Cultural Heritage and Their Influence on Financial Results in Rural Tourism.” *Economics of Agriculture* 69(2): 483–496.
- Stefano, Michelle L. & Peter Davis (eds.). 2017. *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage*. London and New York: Routledge.
- Wolf, Eric R. 1966. *Peasants*. New Jersey: Prentice Hall.
- Vučetić, Radina. 2012. *Koka-kola socijalizam*. Beograd: Službeni glasnik.

Извори

- „Lista elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa Republike Srbije“. Centar za nematerijalno kulturno nasleđe Srbije 2021. Nacionalni registar nematerijalnog kulturnog nasleđa Srbije. Pristupljeno 7. aprila 2023. <https://nkns.rs/cyr/elementi-nkns>.
- Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. Pristupljeno 7. aprila 2023. <https://ich.unesco.org/en/lists>.

“The States Parties to the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (2003).” Pristupljeno 17. aprila 2023. <https://ich.unesco.org/en/states-parties-00024>.

UNESCO 2003. “Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage.” Paris: UNESCO. Pristupljeno 4. aprila 2023. <https://ich.unesco.org/en/convention>.

UNESCO 2022. “Basic Texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage,” 2022 Edition. Pristupljeno 4. aprila 2023. <https://ich.unesco.org/en/basic-texts-00503>.

Примљено / Received: 23. 05. 2024.

Прихваћено / Accepted: 12. 09. 2024.